

Evtanazija, dostojanstvo in prevrednotenje vrednot

¹ Ošljaj, B.: »Človekovo dostojanstvo in evtanazija«. Razmišljanja o vprašanih ob iztekanju življenja, Zbornik referatov in razprav, Republika Slovenija, Državni svet, št. 1, Ljubljana 2018, str. 63–69.

² Argumentov, ki govorijo proti uzakonitvi evtanazije in pomoči pri samousmrtitvi, je seveda precej. Na 5. simpoziju *Etika v medicini* (12. 5. 2022) sem na kratko predstavil 27 argumentov, ki kažejo na etične in druge težave, ki bi jih za seboj potegnili legalizacija obeh predlaganih oblik pomoči pri umiranju. Glej: <<https://medicinskaetika.si/posnetki/>>.

Vprašanja in dileme, ki jih odpira možna legalizacija evtanazije in pomoči pri samousmrtitvi, že dlje časa vznemirjajo naraščajoče število sodobnih družb. Malo je tem, ki tako kot evtanazija zmorejo v trenutku razplamteti najgloblje strasti, družbo pa razklati na dvoje. Neprizadetih ni in jih tudi ne more biti: načini umiranja in njihova možna regulacija zadevajo vsakogar; ravnodušnost je zato praviloma izključena.

O odprtih vprašanih, dilemah, pomislekih, nevarnostih in nenazadnje tudi o prednostih in koristih pravne ureditve evtanazije je bilo po svetu in pri nas že veliko povedanega in napisanega. Odprto javno razpravo, ki bi nepristransko in s skupnimi močmi ter znanji iskala najboljše rešitve pomoči pri umiranju, pa žal še vedno pogrešamo. Do nje pravzaprav tudi ne more priti. Evtanazija namreč ni vprašanje, temveč je odgovor; zelo natančen odgovor na nedvomno urgentno vprašanje, kako pomagati umirajočim in neozdravljivo bolnim dostojanstveno umreti; odgovor, ki v svoji nedvoumnosti, dokončnosti in tudi radikalnosti ne dopušča razprave. Razprave pa ne dopušča tudi zato, ker evtanazijski aktivisti tiho predpostavljajo, da je pravna ureditev (samo)usmrtitve na zahtevo najboljša oblika pomoči pri umiranju.

Eden ključnih problemov evtanazijskega vala, ki postopoma in zanesljivo pridobiva moč povsod po svetu, je ta, da njegovi zagovorniki ne zmorejo ali ne želijo nagovoriti širših razsežnosti pravne ureditve tovrstne pomoči pri umiranju. Ne po naključju vztrajno nagovarjajo le dostojanstvo posamezne trpeče osebe, pozabljajo – ali še bolj verjetno ne vedo – pa, da je etični pojem dostojanstva interpersonalna vrednota,¹ je vrednotno razmerje,

ki nujno vključuje tudi dostojanstvo vseh drugih, ki jih neposredno ali posredno zadevajo dejanja posameznih oseb. Z drugimi ne mislim le zdravstvenega osebja, svojcev in članov komisij, ki bi bili v odobritev, izvršitev in nadzor (samo)usmrtitve na zahtevo neposredno vključeni, temveč tudi družbene sisteme, kot so medicina, politika, pravo, finance, vzgoja in nenazadnje tudi etika, ter vprašanje prihodnjega vrednotenja življenja, na katere bi sprejeti zakon nedvomno vplival. Pri slovenskih zagovornikih in pobudnikih zaenkrat žal nisem naletel na niti enega, ki bi omembe vredno na problem pomoči pri umiranju pogledal tudi onstran partikularne perspektive posamezne trpeče in pomoči potrebne osebe. Tako očitno ozko in selektivno zagovarjanje določene rešitve izjemno kompleksnega problema s predvidljivo daljnosežnimi družbenimi posledicami je preprosto žaljivo za um. Sklicevanje na bolj ali manj ozek nabor posameznih tragičnih usod, ki ne kaže iskrene želje po poglobljeni in celostni razpravi, dobesečno na silo terja prevrednotenje nekaterih ključnih družbenih sistemov in konstitutivnih etičnih vrednot. In natanko slednjemu, praviloma vedno znova spregledanemu in neredko iz nevednosti tudi zasmehovanemu vidiku in učinku legalizacije obeh predlaganih oblik pomoči pri umiranju se bom na kratko, kolikor pač dopušča odmerjeni prostor, posvetil v nadaljevanju.² Vnaprej si drznem trditi, da je načelni problem prevrednotenja vrednot eden ključnih pri celostnem in kritičnem presojanju evtanazijske sage.

Celotna tradicija humanizma, v prvi vrsti pravnega, je najpozneje od Kanta naprej z dobrimi razlogi utemeljena na nedotakljivosti človekovega dostojanstva kot temeljne

in za demokratične družbe konstitutivne vrednote. Manj znano pa je, da je Kant dostojanstvo utemeljil v odnosu do cene kot njegovega nasprotja. Vse, kar se nanaša »na obča človeška nagnjenja in potrebe, ima«, poudari Kant, »tržno ceno«, to pa, »kar je edini pogoj za to, da je nekaj lahko smoter na sebi, nima zgolj relativne vrednosti, se pravi cene, ampak notranjo vrednost, se pravi dostojanstvo«.³ V ozadju je vprašanje, kaj legitimira vrednost človekovega življenja in ščiti njegovo nedotakljivost pred samovoljo in nasiljem soljudi in različnih družbenih sistemov, vključno z državo. Če naj posamezna oseba uživa sistemsko zaščito pred samovoljo drugih, nenazadnje pa tudi pred njo samo, potem samo ob predpostavki, da ji neodtujljivo pripada absolutna, njej sami notranja vrednost, ki je neodvisna od tega, kaj in kako posamezna oseba je, kako živi, deluje, misli in čuti, neodvisna torej od njene cene. Poleg družbene in ekonomske cene, ki označuje našo različnost, vsakemu nujno pripada tudi od relativnosti in spremenljivosti neodvisna absolutna vrednost: dostojanstvo. Samo v tem primeru je mogoče graditi humano družbo miru in pravičnosti. Brez distinkcije med absolutnostjo in nedotakljivostjo dostojanstva vsake posamezne osebe na eni in njene relativne, družbeno in ekonomsko pogojene vrednosti na drugi strani bi se v trenutku sesul celoten, že tako opotekajoči se projekt moralnega in pravnega humanizma.

Glede sodobnega etičnega in pravnega pojma dostojanstva ne bo odveč poudariti, da je tudi ta nastal skozi daljši proces prevrednotenja vrednot, ki je stalnica v razvoju kultur. Če poenostavim in zavzamem nam najbližjo evrocentrično perspektivo, potem vidimo, da se je vsaj do 17. stoletja neodtujljiva vrednost človeka legitimiral skozi njegovo bogupodobnost (*imago dei*). Vredni oz. glede na vsa ostala bitja celo večvredni smo bili zato, ker smo verjeli, da smo mi in samo mi ljubljenci bogov ali enega samega boga, ki je zgolj nas ustvaril po svoji podobi. Absolutna, konstitutivna vrednota je torej bog; človek pa lastno izpeljano oz. konsektivno dostojanstvo prejme kot približek njegovega obličja na zemlji. V razsvetljskem procesu sekularizacije in prevrednotenja vrednot (18. stol.) zunanjo in od človeka neodvisno absolutno vrednoto boga postopoma nadomesti človeku notranja, avtonomna in izključno na njegovo idejo človečnosti vezana vrednota dostojanstva, ki zlasti zaradi njegove pravne tematizacije postane absolutni temelj vrednosti človeka in odločilni kriterij zarisovanja meja med dopustnim in nedopustnim. Sodobni pojem dostojanstva je torej prevod eksterne boga kot absolutne vrednote v umnemu človeku notranje in od vseh zunanjih določil neodvisno ter neodtujljivo vrednotno počelo. Tovrstni »prevod« je v pomembni meri spremenil razumevanje človeka in določil nadaljnjo dinamiko razvoja demokratičnih družb; brez te razsvetljske ideje si modernega, humanističnega moralno-pravnega sistema preprosto ne bi bilo mogoče predstavljati.

V podrobnosti se tu žal ne morem spuščati, nujno pa kaže omeniti, da je ob vseh prednostih, ki jih človekova avtonomna vrednost nedvomno prinaša s seboj, pojem dostojanstva zaradi njegove pomenske odprtosti in abstraktnosti vedno znova povzročal tudi nemalo težav. Prav zato so zlasti razsvetljski misleci (Samuel von Pufendorf, Kant ...) semantične razsežnosti dostojanstva razgrinjali kot sintetično in intersubjektivno strukturo, ki, grobo rečeno, v sebi združuje najpomembnejše razsvetljske vrednote: um, avtonomijo, svobodo, pravice, odgovornost, dolžnosti, bratstvo, spoštovanje drugega in s tem moralni odnos do sočloveka. Ubrana smer pomenkega preciziranja in raztegovanja pojma dostojanstva pa tudi sama ni bila brez težav. Namesto višje stopnje

eksaktnosti in nedvoumnosti smo prav nasprotno ustvarili situacijo, v kateri je skoraj vsako dejanje mogoče upravičiti s sklicevanjem na dostojanstvo; odvisno od tega, kako selekcioniramo in interpretiramo njegove posamezne konceptualne elemente. Situacija je pravzaprav še slabša od pričakovane, saj se je medtem skoraj neopazno uveljavila nekakšna »zmagovita« interpretacija človekovega dostojanstva, ki jo je večina ljudi v zahodnih družbah sprejela za samoumevno. Tu mislim na prevladujočo neoliberalno kulturo koristi, tesno povezano z utilitaristično etiko, ki človekovo dostojanstvo enostransko povezuje le s pravicami, negativno svobodo (neodvisnost), avtonomijo in – kar je še bolj problematično – z interesi posameznika, ne pa tudi, vsaj ne v enaki meri, z odgovornostjo, dolžnostmi, spoštovanjem drugega oz. z dostojanstvom kot interpersonalnim razmerjem. Kot šolski primer redukcionističnega razumevanja dostojanstva navajam izredno vplivnega avstralskega utilitarističnega filozofa Petra Singerja, ki ima tudi pri nas številne sledilce. Zanj posedujejo dostojanstvo le tista bitja, ki imajo interese in so se jih sposobna tudi zavedati. Ker interese enostransko izenači z dostojanstvom in avtonomijo atomiziranega posameznika, iz tega zanj sledi, da smo denimo osebi, ki si želi umreti, iz spoštovanja njenega dostojanstva in avtonomije izraženi interes dolžni uresničiti oz. ji pri tem pomagati.⁴

Ker naj bi iz mojih interesov neposredno izhajale moje pravice in dolžnosti drugih, da mi jih pomagajo uresničiti, smo tako dobili precej bizarno obliko redukcionističnega in izrazito poenostavljenega razumevanja dostojanstva kot avtistične kategorije, ki absolutizira lastne interese, druge pa postavlja v vlogo instrumenta za njihovo zadovoljevanje.⁵ In prav ta zadnji vrednotni obrat v predstavljenem procesu prevrednotenja vrednot zaznamuje trenutno stanje. Od boga smo preko kompleksne vrednote nedotakljivosti dostojanstva prišli do nedotakljivosti pravic in interesov posameznika, ki postopoma prevzemajo status temeljne vrednote. Singerjeva stališča so v javnosti, žal tudi v nemajhnem delu akademske sfere, verjetno cenjena prav zato, ker, prvič, omogočajo preprostost sklepanja in višjo stopnjo »eksaktnosti«,⁶ in, drugič, ker so dobro usklajena z duhom časa oz. s prevladujočo kulturo koristi. Tisto, kar pri tem morda opogumlja, je, da je redukcija dostojanstva na pravice in interese zaenkrat »le« znamenje duha časa, ne pa tudi, vsaj praviloma ne, črka zakona – zaenkrat.

Vprašajmo se za konec, kaj ima predstavljena genealogija temeljnih vrednot opraviti z zahtevami po legalizaciji evtanazije in pomoči pri samousmrtni? Glede na trenutno stanje atomizirane družbe, prevladujoče redukcionistično razumevanje dostojanstva in vzniki nove vrednote kakovosti življenja se zdi, da uresničevanje domnevne pravice do smrti ni nič drugega kot dosledno nadaljevanje razvoja idealov avtonomnega subjekta in dovršitev njegovih pravic. Uresničevanju pravice do izobraževanja, zdravstvenega varstva, verske in spolne svobode, svobode govora in mnogih drugih, vključno s širokim naborom pacientovih pravic, bi na koncu sledila pravica do izbire časa in načina lastne smrti. S tem bi bistveno razširili in morda celo dovršili humanistične ideale človekovih pravic. Z vidika genealogije človekovih pravic se to na prvi pogled sliši smiselno; dejansko pa ideja humanosti s tem ni dovršena, temveč spodkopana. Človekove pravice, v tem je njihov osnovni smisel, služijo zaščiti in krepitevi vsakega posameznega človeškega življenja; pravica do lastne smrti pa uniči prav tisti temelj, na katerem vse pravice slonijo in ki jih končno tudi legitimira.⁷ V tem smislu je ta »pravica« v očitnem nasprotju z vsemi drugimi človekovimi pravicami, in torej ni njihova dovršitev, temveč je *de facto* njihov suspenz in ukinitve.

³ Kant, I.: Utemeljitev metafizike naravi. Ljubljana: Založba ZRC. Ljubljana 2005, str. 50.

⁴ Singer, P.: Praktična etika. Krtina, Ljubljana 2008, str. 197.

⁵ Ošlaj, B.: Evtanazija – kritične pripombe in predlogi. Analiza, št. 2, leto XXII, Ljubljana 2018, str. 45–46.

⁶ Znotraj kompleksne strukture dostojanstva je namreč težje misliti in se odločati kot znotraj njene pomenske abreviature. Domnevno višja stopnja eksaktnosti je tu seveda precej zavajajoča.

⁷ Da je življenje konstitutivna vrednota, temu ni mogoče oporekati, ne da bi se zapletli v neresljiva protislovja.

Tudi če bi sprejeli redukcijo dostojanstva na pravice in interese kot upravičeno in smiselno, se v kontekstu problemov evtanazije specifičnim protislovjem torej ne bi mogli izogniti. Toda to so le akademske finese, ki malokoga vznemirjajo; dejansko pa gre za precej bolj resne okoliščine. Z legalizacijo »pravice« do smrti bi utilitaristična razlaga človekovega dostojanstva, ki že dolgo prevladuje v javnosti, dobila pravno podlago. In zakaj naj bi bil to problem? Če bo doslej pomensko odprti pravni pojem dostojanstva v nekaterih primerih zakonsko odvisen zgolj od tega, kako posamezniki ocenjujejo kakovost lastnega življenja in kakšne interese pri tem zasledujejo, potem se bojim, da smo prestopili Rubikon, kjer bo ideja humanosti, na katero se sicer sklicujejo tudi zagovorniki evtanazije, v pomembni meri ostala nezaščiten in odvisna od posameznikove samovolje. Dostojanstvo kot jez, ki moderne družbe formalno ščiti pred poplavamami vseh vrst nasilja, na ta način prejme nevarno razpoko. Bodimo natančnejši: življenje osebe, ki zaprosi za evtanazijo ali pomoč pri samousmrtitvi, nima nobene vrednosti več, in to zgolj zato, ker se je ta oseba tako odločila, in takrat, ko jo ustrežna komisija – ki naj bi jo pri nas sestavljali le tisti, ki brez zadržkov spoštujejo »pravico« do smrti – potrdi. Rečeno s Kantom: moje življenje tedaj dokončno nima nobenega nedotakljivega dostojanstva več, ampak samo še ceno. Vrednost lastnega življenja in njegova nedotakljivost postane zdaj tudi pravno odvisni od tega, kakšno ceno ima življenje zame in koliko je vredno v skladu z vrednotnimi diktati sodobne kulture koristi. To pa ne pomeni nič drugega kot usodno sprevrnitev razmerja med dostojanstvom in ceno, med absolutno in relativno vrednostjo. Še več: cena prejme status dostojanstva. Dokler ima naše življenje ceno, poseduje nedotakljivo dostojanstvo, ko cena življenja pade ali zgrmi proti tlom, postane življenje nesmiselno in brez nedvomne pravne zaščite. Vrednost človeškega življenja vstopi na neoliberalno borzo in postane delnica, katere ceno določa tržna logika. Če na primer uspešni atlet izgubi nogo v prometni nesreči, je povpraševanje po njegovih storitvah, s katerimi je utemeljeval vrednost in smisel lastnega življenja, čez noč postalo ničelno.

Zavedati se je treba, da danes večina ljudi na svoje življenje gleda z natanko tega zornega kota. Brez samovoljno določene vrednosti oz. cene življenje nima več nedotakljivega dostojanstva. Če in dokler tako misli posamezna oseba, je to eno, če in ko to postane pravna norma, je to nekaj povsem drugega. Življenje osebe, ki sama sebi ne pripisuje nobene vrednosti več, potem lahko izklopimo kot kak star neuporaben stroj; njegova vrednost ni več konstitutivna kot tako rekoč v vseh kulturah doslej, temveč le še konsektivna, izpeljana in odvisna od subjektivnih občutkov, afektov in interesov. V Švici je bila odobrena asistiran samousmrtitev 80-letni fizično zdravi ženski zaradi njenega neznosnega trpljenja ob pogledu v ogledalo; ko je bila mlada, je bila namreč zelo lepa. Nedotakljivost življenja in njegovega dostojanstva kot konstitutivne vrednote je tako suspendirana in nadomeščena s subjektivno pre-

sojo vrednosti in kvalitete lastnega življenja: država pa se pravno zaveže, da bo takšne želje pod določenimi pogoji spoštovala in jim služila.

Ni jih malo, ki bi dejali, da takšno stanje ni slabo, kaj šele nehumano, temveč da gre le za novo obliko humanizma ali celo transhumanizma, ki je prilagajena duhu časa. Ja, mogoče je, da legalizacijo domnevne pravice do smrti razumemo tudi tako. Koncept humanizma, v katerem vrednost človekovega življenja vstopi na »cenovni trg« in jo naredi odvisnega od njega, seveda potem nima nobene zveze več s klasično idejo humanosti. Pomislimo: če pravni red v nekaterih primerih na mesto nedotakljivosti človekovega življenja (17. člen ustave RS) postavlja nedotakljivost osebnih pravic, avtonomije in interesov, kar se dejansko zgodi v primeru legalizacije »pravice« do smrti, potem se s tem odprejo vrata, skozi katera osebni interesi prej ali slej lahko slavijo svojo lahko predvidljivo zmago: slavje tudi na drugih področjih. Ni naključje, da redukcionistična interpretacija človekovega dostojanstva, ki ustvarja usodno zmedo med dostojanstvom in ceno človeškega življenja, pomeni popolno zmago prevladujoče neoliberalne ideologije.

Legalizacija evtanazije in pomoči pri samousmrtitvi je najenostavnejši, najučinkovitejši, najhitrejši in hkrati najcenejši način za končanje trpljenja neozdravljivo bolnih, invalidov in vseh tistih, ki iz različnih razlogov ne vidijo več smisla svojega življenja. Takšno stanje predvidljivo zelo ustreza neoliberalnemu trgu, ki temelji na kalkulaciji koristi, zniževanju stroškov in povečevanju dobičkov. V Kanadi so že po prvem letu izvajanja obeh oblik pomoči pri umiranju uradno objavili, koliko milijonov dolarjev so prihranili. Tudi naši predlagatelji so v svojem predlogu zakona o pomoči pri prostovoljnem končanju življenja precej natančno izračunali, da je njegovo uresničevanje za državo dva- do trikrat cenejše od paliativne oskrbe.⁸ Kakšno sporočilo so na ta način poslali v družbo, o tem se niso spraševali. Človeško življenje tako tudi *de facto* postane cenovna postavka na bilančnih računih posameznikov in ekonomizirane družbe.⁹ Je res tako težko razumeti, kaj to pomeni in kam to pelje?

Legalizacija evtanazije in pomoči pri samousmrtitvi pomeni sodobni kulturi koristi primerno prevrednotenje vrednosti življenja. Natančneje: gre za uskladitev postopkov umiranja z ekonomiziranim in čedalje bolj razvrednotenim življenjem znotraj sodobnega neoliberalizma. Pomembna je le cena; zdaj končno tudi cena človeškega življenja. Legalizacija pravice do smrti je točka preloma, na kateri neoliberalizem v tesnem sodelovanju s preferenčnim utilitarizmom paradoksnost ukinja svojo edino fiksno normo, dostojanstvo, in to v imenu in sklicujoč se na dostojanstvo samo.

Lahko smo prepričani, da bo prihajajoča kultura razumevanja in vrednotenja življenja samo sebe razumela kot precej bolj humano in napredno od tiste, ki se počasi in zanesljivo poslavlja; vedno je bilo tako. O možnih, verjetnih in nedvomnih posledicah večina ob zavajajočem občutku lastne modrosti brezskrbno molči.

⁸ Srebrna nit: Predlog zakona o pomoči pri prostovoljnem končanju življenja, 2021.

⁹ Med drugim je poučno pogledati, kaj se zadnja leta dogaja v Švici: <<https://www.aargauerzeitung.ch/schweiz/sterbehilfe-boomt-doch-wie-viel-geld-darf-man-fur-den-assistierten-suizid-verlangen-ld.1503791>>.

PRITISNI NA TIPKO ČLOVEK

Avtor: **dr. Marko Pavliha**

Cena z DDV: **42,00 EUR**

Število strani: **340**

Leto izdaje: **2017**

GV 64
ZALOŽBA let

LEXPERA, d. o. o. (GV Založba), Ljubljana

telefon: 01 30 91 820, e-pošta: prodaja@gvzalozba.si

www.gvzalozba.si